

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Kiekertak en klotterbooke

Gedachten over de canon

Doorman, M.

Publication date

2004

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Doorman, M. (2004). *Kiekertak en klotterbooke: Gedachten over de canon*. (Oratiereeks). Vossiuspers UvA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Kiekertak en Klotterbooke

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Nauta & Haagen, Oss
Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 90 5629 373 7
© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2004

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 ⁰ het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Kiekertak en Klotterboeke

Gedachten over de canon

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar
Journalistieke Kritiek van Kunst en Cultuur
aan de Faculteit der Geesteswetenschappen
van de Universiteit van Amsterdam
op vrijdag 19 november 2004

door

Maarten Doorman

 VOSSIUSPERS UVA

*You can't have the flower without the root
You can't have the fire without the soot
Even a stripper needs her red-tasseled suit*
(Lou Reed)¹

*Eh! depuis quand voyagez-vous à petites
journées et par des chemins de traverse?
Mon ami, quand on veut arriver, des
chevaux de poste et la grande route!*
(Choderlos de Laclos)²

*Ik herinner me hoe hier een jaar of twintig
geleden ganzen waren, kraanvogels, een-
den, korhoenders – zwermen waren er!*
(Tsjechow)³

Mijnheer de Rector Magnificus, Mevrouw de Decaan, geachte aanwezigen,

daar zaten ze: Whimpysinger, De Moraatz, Van der Karbargenbok, Nittikson, Surdie Finnis, Te Wighel, Kiekertak, Taas Daamde, Peert, Schattenkeinder, Punselie, Bolmikkelke, Klotterbooke ...

Het zijn leerlingen uit De Hel, zoals de klas wordt genoemd waar het in Bordewijks korte roman *Bint* om draait. *Bint* is een van de kleine meesterwerken uit de Nederlandse literatuur van de vorige eeuw, en het is niet meer verkrijgbaar. Wel werd tweeënhalf jaar geleden op deze plaats nog een proefschrift over het boek verdedigd.⁴ *Bint* verscheen precies zeventig jaar geleden en het gaat, zoals velen van u zich zullen herinneren, over het drillen van leerlingen volgens de overtuiging van een strenge schooldirecteur, wiens bizarre ideeën over tucht en orde het af moeten leggen tegen een tijdgeest die humaner onderwijs voorstaat.

Bordewijks roman is geïnterpreteerd als avantgardistisch experiment, als een flirt met het fascisme en als pastiche erop. Generaties scholieren lazen het als een groteske schets van hun eigen leven op school en psychologen of door het gender-

begrip geobsedeerde literatuurbeschouwers beten zich vast in de dreigende afwezigheid van de vrouw, waar de hoofdpersoon, de leraar De Bree, van vervuld is (en niet als enige in het werk van Bordewijk). Het boek is, als alle kunst die er toe doet, op vele manieren te interpreteren, en als veel grote kunst heeft het telkens weer iets nieuws te zeggen. Dat nieuws licht al op in de ondertitel: *Roman van een zender*.

Nieuw is niet het idee, dat *Bint* het opvoeden en onderwijzen aan de orde stelt, want dat is in het boek expliciet het geval. En zo heel origineel is het ook niet, deze roman te betrekken op de voor mij actuele vraag die ik u vanmiddag voor ga leggen, namelijk: wat willen wij onze kinderen leren? En toch doe ik dat, vanwege de zegingskracht van *Bint*, of beter misschien: de zendingskracht.

Met 'willen' in de vraag 'wat wij onze kinderen willen leren', doel ik niet op het eenvoudigweg afwegen van het beste vakkenpakket, ik denk eerder aan het willen van Nietzsches *Wille zur Macht*. Willen is bij Nietzsche: sterker willen worden, veranderen door jezelf te veranderen. Bordewijks *Bint* is in die zin een bij uitstek nietzscheaans boek. Het is antihumanistisch, en achter de titelheld verrijst het tegendeel van de communicatief begaafde, maar verder snel tevreden middenschoolmens. *Bint* appelleert aan het indringende imperatief van Nietzsches *Uebermensch*.⁵ Ik heb Nietzsches idee van die *Uebermensch* altijd pathetisch gevonden, maar door mijn ervaringen in het onderwijs is het lachen over dat pathos mij vergaan.

Hedendaags onderwijs

De vraag wat wij onze kinderen willen leren, staat niet hoog op de agenda. Er miezert weliswaar een debat over 'normen en waarden' door het land, alleen heeft dat nauwelijks consequenties voor het onderwijs. In dat onderwijs hebben zich de laatste decennia grote veranderingen voltrokken, veranderingen die in de politiek en op het podium van het openbare debat onvoldoende aandacht hebben gekregen. Soms schrikt iemand even op van de verontrustende segregatie in het onderwijs, of van een gewelddadig incident, dan weer vindt men dat de klassen kleiner moeten of wordt er wat gemorrelt aan het vakkenpakket. Discussies over universiteit en hogeschool richten zich voornamelijk op de hoogte van studentenlening en studiebeurs. Maar aan de vraag, wie wat waarom moet leren, komt de publieke discussie nauwelijks toe.

KIEKERTAK EN KLOTTERBOOKE

Een gesloten wereld van onderwijskundigen bereidt de politieke beslissingen voor en maakt ze onzichtbaar in een omvangrijk mechanisme van bureaucratische maatregelen. In de geïnstitutionaliseerde dynamiek van verandering krijgen zowel in het middelbaar, als in het hoger onderwijs *die* docenten en managers het meeste invloed, die klakkeloos de maatregelen uitvoeren. Wat behelzen de duizenden maatregelen, missiven, veranderingen en nieuwe regels, die telkens onder dwang van geld aan scholen en universiteiten worden opgelegd? Die vraag lokt ons in een complex veld van bestuurlijke intransparantie, waar ik vanmiddag aan voorbij moet gaan. Maar ik wil niet voorbijgaan, aan de vraag waar al die rusteloze activiteit op uit zou moeten zijn. Aan wat wij vinden, dat de Bolmikkelkes en Schattenkeinders van vandaag volgens ons zouden moeten leren.

Het is mogelijk dat onze maatschappij het wenselijk acht dat zij minder wiskunde en minder natuurkunde dienen te beheersen dan dertig jaar geleden, en dat het goed is dat zij in plaats daarvan leren koken en tandenpoetsen. Het is mogelijk dat de maatschappij, ouders, docenten en kiezers, menen dat het vermogen iets op te zoeken belangrijker is dan iets te weten. Dat een kind alleen maar kan leren wat het begrijpt.⁶ En dat leren in de eerste plaats leuk moet zijn, waarna als vanzelf het kind zich van kennis en vaardigheden voorziet die hem of haar, even vanzelf, ten goede zullen komen. Maar vinden wij dat ook werkelijk?⁷ En: klopt het dat leren leuk moet zijn? Daarmee zitten we weer midden in *BinT*: eist de school van de leerling, of eist de leerling van de school? Of ruimer: zijn wij bereid een door ons gedragen programma aan de student en de leerling op te leggen, of laten we de ontwikkelingen hun gang gaan en is onderwijspolitiek een kwestie van beheersproblemen, van reageren op knelpunten met ad hoc maatregelen, en je verder kritiekloos uitleveren aan didactische clichés, die in de jaren zeventig vrij spel kregen?

Hoewel de stortvloed aan opgelegde veranderingen het onderwijs dagelijks frustrereert, zou het naïef zijn, te denken dat daar nooit iets in *moet* veranderen. Het is evident, dat het karakter van kennis met de komst van een digitale wereld sterk gewijzigd is, zoals ook de massale toename van leerlingen in voorbereidend wetenschappelijk onderwijs en van studenten op universiteiten en hogescholen onomkeerbare ontwikkelingen heeft afgedwongen. De televisie heeft de ervaringswereld van leerlingen veranderd, immigratie bracht een nieuwe samenstelling van de schoolbevolking met zich mee, die nu begint door te werken op hogescholen en universiteiten. De wereld wordt nooit meer zoals hij was, en dat is maar goed ook.

Precies daarom is de vraag, wat wij willen dat onze kinderen leren, onophoudelijk van belang, want het onderwijs geeft door wat onze cultuur wil bewaren aan kennis, aan ervaringen, aan geschiedenis. Het onderwijs bepaalt bovendien wat wij daarvan achter ons laten door het terzijde te leggen. Het definieert, met andere woorden, wat onze identiteit vormt en ons handelen stuurt, inclusief die steeds rondgebazuinde ‘normen en waarden’. Wij *zijn* ons onderwijs.

Dat de vraag, wat wij onze kinderen willen leren, vrijwel nergens besproken wordt, komt omdat het gesprek over onderwijs nog altijd in de greep is van het sociologisch paradigma van de jaren zeventig. In dat paradigma worden discussies over onderwijs beheerst door de vraag, welke groepen een bepaald soort onderwijs volgen, waarbij onderwijs zelf opnieuw in termen van sociale factoren wordt gekarakteriseerd. Het woord ‘hoger’ van hoger onderwijs is steeds meer begrepen als onderwijs van de hogere klassen, in plaats van als hogere kennis. ‘Hogere kennis’ klinkt in dit paradigma haast als een provocatie – als een elitaire aangelegenheid die aan minder bedeelde wordt ontzegd.

In het brandpunt van deze vragen staat een discussie over de canon, dat geheel van teksten, beelden, kunstwerken en historische gebeurtenissen dat het referentiekader is van een gedeelde cultuur. Het gesprek over de canon, voorzover dat openlijk gevoerd wordt, tekent zich het duidelijkst af op het gebied van de literatuur. Ten gevolge van vooral die discussies is het begrip canon de laatste decenia een pejoratief begrip geworden. De canon is kennelijk iets wat moet worden bestreden. En die strijd heeft verbijsterend veel succes. Niet alleen de werken die tot de canon behoren worden ontmaskerd en terzijde geschoven, het idee van de canon zelf is in de *communis opinio* schadelijk geworden. Afkeuring van de canon behoort tot de hedendaagse ideologie in en buiten de academie – en het is verbazend hoe volgzzaam die ideologie wordt gesteund en in praktijk gebracht.

Vier dogma’s over de canon

De orthodoxie van de canonkritiek doet in omvang en leerstelligheid denken aan het marxisme dat in de jaren zeventig de sociale wetenschappen en de geesteswetenschappen teisterde, en ze komt er ook deels uit voort. Deze orthodoxie berust op vier dogma’s. Allereerst heet de canon *conservatief* te zijn. Als de canon uit grote meesterwerken bestaat, die onaantastbaar zijn, en als dat ons richtsnoer is, dan

KIEKERTAK EN KLOTTERBOOKE

wordt vernieuwing in de cultuur immers welhaast onmogelijk. Verbleekt niet alles naast Homerus, Shakespeare, Dante en Goethe, of desnoods dichterbij, naast Proust en Kafka, Thomas Mann en Joyce? Verlamt niet de onaantastbare status van Bach en Beethoven al sinds lang de ontwikkeling van de muziek, verhindert ze niet een serieuze blik ook op inmiddels generaties popmuziek? Hebben reeds Rembrandt en Vermeer eigenlijk het schilderen niet voorgoed onmogelijk gemaakt?⁸ Is zo'n geschiedenis van grote namen niet een blok aan het been en geldt voor de canon niet wat Nietzsche zo van de geschiedenis vreesde? In zijn nog altijd actuele opstel *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* schreef hij:

*Een overdosis aan geschiedenis heeft de plastische kracht van het leven aangetast, het leven weet niet meer het verleden als versterkend voedsel tot zich te nemen.*⁹

Kortom, als de gecanoniseerde werken van het verleden de maatstaf vormen van wat wij belangrijk achten, is onze cultuur ten dode opgeschreven.

Die constatering hangt samen met het tweede dogma, namelijk dat de canon *onveranderlijk* is. Het beeld van de canon doet denken aan dat van een sedimentair gebergte. In de westerse cultuur heeft zich gedurende eeuwen, langzaam maar zeker, een hiërarchisch geordend landschap gevormd, bestaande uit meesterwerken, vastgeslibd in vele lagen interpretatie die elke verandering onmogelijk maken. De canon, dat zijn de eeuwige hoogtepunten waarop wij ons oriënteren, een bergmassief dat de cultuur ordent en vastlegt, van de Grieken tot heden. En die toppen zijn ijle hoogten, want, luidt dan de zure retorische vraag: iedereen heeft de verzamelde toneelstukken van Shakespeare in de kast, maar wie leest ze nog? Is het niet geforceerd om, zoals de Amerikaanse literatuurwetenschapper Paul de Man het eens noemde, teksten om te vormen tot 'statues for the benefit of future archeologists'?'¹⁰

Deze vraag wijst op een ander probleem van de canon, blijkt het dogma dat zij de monumenten van de cultuur op een voetstuk plaatst. Hebben we ons in de loop van de tijd geen *afgodsbeelden* geschapen? Doet de canon niet wat zij op religieus gebied al in het begin van de christelijke jaartelling deed, namelijk bepaalde teksten heilig verklaren, waarmee ze bewondering en verering afdwongen maar geen ruimte meer lieten voor kritische studie of vrije omgang? Verhindert het religieuze ontzag voor kunstwerken, voorwerpen en teksten niet juist een intieme, levendige en persoonlijke uitwisseling? Zijn tempels als het steriele witte museum van het mo-

MAARTEN DOORMAN

dernisme en de gewijde concertzaal van de negentiende eeuw, waar geen kuchje mag klinken, hiervan niet een treffend bewijs?

Zo beginnen Ernst van Alphen en Maaïke Meijer hun, door henzelf tegendraads genoemde, bundel *De canon onder vuur* aldus:

*De Grote Nederlandse Meesterwerken staan in een geur van heiligheid. Die teksten die eenmaal tot de canon zijn toegelaten kunnen geen kwaad meer doen. Hun culturele waarde staat buiten kijf.*¹¹

Men hoeft geen ervaren lezer te zijn om uit die beginzinnen op te maken, dat de auteurs daar in hun boek wel eens eventjes mee af gaan rekenen, als zestiende-eeuwse beeldenstormers in een roomse kerk.

Ik gebruik die vergelijking, omdat de religieus aandoende scepsis jegens de canon parallellen vertoont met het protestantse verzet tegen de katholieke canon van weleer. Waren de pogingen van Martin Luther, om deze naam weer eens uit te spreken in een gebouw waarin zijn leer zoveel eeuwen een markante rol speelde, waren Luthers pogingen, zeg ik, om de kerkelijke canon terug te brengen tot de bijbel alleen, en de hele santenkraam aan eeuwenoude teksten en religieuze gebruiken overboord te zetten, niet van een vergelijkbaar vuur doortrokken?¹² Ging het niet om de eigen verhouding tot het heilige, in plaats van om een gedeelde ervaring, inbed in een lange geschiedenis, en in de opgelegde rituelen van een almachtige kerk die de gelovigen imponeerde met heiligenbeelden, wierook, *pomps and vanities*?

Een verklaring is het niet, maar het lijkt iets meer dan toeval dat het verzet tegen de canon in protestantse landen heftiger is dan in de katholieke landen. Het wantrouwen jegens het sacrale en het bittere onderzoek van het eigen geweten uit de Verenigde Staten of Nederland lijken het in landen als Frankrijk en Italië vaak af te leggen tegen een weldadig opportunistische gemeenschapszin, vanzelfsprekend respect voor de geschiedenis en een hang naar de weelde van het overbodige.

Alvorens het verzet tegen de canon nader te bespreken, dien ik een vierde dogma te noemen, het meest zwaarwegende en tegelijk ook meest complexe verwijt dat telkens wordt aangevoerd. Dat is het idee dat de canon *elitair* is. De canon is een ander woord voor *high culture* en sluit cultuuruitingen uit, die niet behoren tot de elites van de westerse cultuur, uitingen van jongeren, immigranten en subculturen. Indachtig haar conservatisme, onveranderlijkheid en haar sacrale karakter werpt zij een dam op tegen alles wat anders is. De filosoof en socioloog Pierre Bourdieu heeft

uiteengezet dat de canon voor de elite het middel bij uitstek is om zich van andere, sociaal lagere groepen te onderscheiden.¹³ Vanuit zo'n perspectief wordt de canon niet alleen om inhoudelijke, maar ook om sociale en politieke redenen verwerpelijk. Haar maatstaf is de man, de blanke, de heteroseksueel, de koloniaal, de bourgeois en de christen. Zij is een institutioneel middel dat vooral dankzij het onderwijs een onveranderlijk systeem van waarden en normen in stand weet te houden – en zo de belangen van een bevoorrechte groep veiligstelt.¹⁴

Inmiddels is overtuigend aangetoond hoezeer en hoe lang de stem van vrouwen in de canon over het hoofd is gezien, hoezeer burgerlijke en christelijke waarden in de negentiende-eeuwse roman zijn verdedigd, hoe homofob veel literatuur is en hoezeer het koloniale perspectief op het verleden een hedendaags imperialisme en verfijnd racisme mogelijk maakt. Een belangrijk criticus van de canon, de vorig jaar overleden Edward Said, ontrafelde in *Orientalism* (1978) de stereotypen die de westerse beeldvorming van de Arabische cultuur bepaalden, terwijl de Britse cultuurwetenschapper en schrijver Raymond Williams liet zien, hoe vruchtbaar een sociaal perspectief op literatuur, kunst, film en televisie kan zijn.¹⁵ Aan zulk werk is de laatste decennia het nodige toegevoegd, vooral in wat gaandeweg Cultural Studies is gaan heten. Het resultaat van veel van deze arbeid is echter verwoestend en ontluisterend, want in plaats van de onmisbare discussies over de inhoud van de canon te voeren, bejiveren steeds meer academici zich met het afschaffen van de canon als zodanig.

De mythe van de Eeuwige Canon

De vraag, in hoeverre het terecht is dat grote delen van de canon in hoog tempo aan het verdwijnen zijn, kan pas worden besproken als de vier dogma's van de hedendaagse orthodoxie op hun merites zijn beoordeeld.¹⁶ Om te beginnen is het verwijt van conservatisme gechargeerd. De canon is per definitie conservatief, omdat bewaard wordt wat waardevol heet te zijn. Tegelijkertijd is zij daarentegen een springplank voor vernieuwing. De vooruitstrevende retoriek van de avantgarde zette zich in de vorige eeuw net zoveel tegen de canon af als dat ze zich erop beriep, en in beide gevallen had ze die canon nodig. Want juist met behulp van de canon kan een voorgeschiedenis geformuleerd worden die vernieuwingen begrijpelijk maakt en ze gezag verleent. De Beweging van Vijftig leunde op de inmiddels gecanoniseerde

Frans surrealisten en werd decennia later, toen ze zelf canonic was geworden, inspiratiebron voor de Maximalen in de poëzie. De vernieuwingen van Dante Gabriel Rossetti en de andere schilders van de Pre-Raphaelite Brotherhood gingen terug op de late Middeleeuwen en de vroege Renaissance, die aldus weer in een nieuw daglicht kwamen te staan. Het succes van vernieuwing en vooruitgang in de kunsten schuilt in de spanning tussen traditie en verandering.¹⁷ Vernieuwing is uiteindelijk zonder het referentiekader van de canon niet denkbaar.

De wederwaardigheden in de receptie van Shakespeare illustreren dat. Dit boegbeeld van de canon werd de inzet bij het ontstaan van het juist weer canon-kritische New Historicism. En de in ons land de laatste jaren vertoonde opvoeringen van Shakespeares werk lieten verrassend veel vernieuwend theater zien. Shakespeare moet je dan ook opvatten, zo schrijft Jan Gorak in zijn *The Making of the Modern Canon*, als 'a rebel and a conservative.'¹⁸

Deze blik op de canon impliceert dat de canon lang niet zo star is als haar bestrijders veronderstellen. Niet alleen putten vernieuwingsbewegingen en afzonderlijke vernieuwers uit een steeds anders opgevatte voorgeschiedenis, zij voegen aan de geschiedenis van de canon ook iets toe. Natuurlijk zijn er hoogtepunten die al lang als zodanig worden opgevat, van Plato en Aristoteles in de filosofie tot Bach en Mozart in de muziek, van Homerus tot Shakespeare in de literatuur en van Leonardo da Vinci tot Rembrandt in de beeldende kunst. Toch weet iedereen dat de canon in vijftig jaar grondig is veranderd, en dat dat in het westen al eeuwen zo gaat. De canon bestaat niet uit die paar namen, zij is een complex geheel dat voortdurend in beweging is omdat elke tijd zijn eigen verleden kiest, of zo men wil: verdient.

De statische canon is een mythe. Alsof er een geheim contract bestaat, dat voor eeuwig vastlegt wat de moeite waard is. Een verwerpelijke mythe, omdat zo'n dogma het debat onmogelijk maakt. Of het nu om de besluiten van een gereformeerde kerkvergadering gaat, of om uitspraken op ander gebied, zo'n contract voor toekomstige generaties, schrijft Immanuel Kant in *Was ist Aufklärung?*, 'ist schlechterdings null und nichtig.'¹⁹

De statische canon vertegenwoordigt de naïeve platoonse opvatting van eeuwige kunstwerken, en eeuwige monumenten van onze cultuur, onveranderlijk het goede, het ware en het schone tonend. Een opvatting die vergeet dat bijna alle eeuwige helden verdwenen zijn, en dat anderzijds uit de vergetelheid van eeuwen soms weer doden opstaan die ons iets te zeggen hebben. Wie leest nog het toneel van Schiller of de gedichten van Heinrich Heine of van Tollens, wat is er over van de po-

KIEKERTAK EN KLOTTERBOOKE

pulariteit van Dickens? Wie bestudeert nog het werk van Karl Marx? Maar filosofen als Schopenhauer en Nietzsche, die vijftig jaar geleden niet meer op de universiteit werden onderwezen, behoren er nu weer tot de historische hoogtepunten van de Duitse filosofie. Ooit verleende de romantiek eerherstel aan Cervantes en Shakespeare, en ontrukte de negentiende eeuw Rembrandt aan de vergetelheid. De canon is altijd in beweging. Kunstwerken zijn historisch gezien nooit af, schreef de kunsthistoricus Arnold Hauser, 'ze bewegen zich voortdurend tussen geboorte, schijndood en renaissance.'²⁰

Degenen, die zich zo frenetiek tegen de statische canon verzetten, getuigen paradoxaal genoeg van eenzelfde conservatisme als hun tegenstanders. Zij nemen aan, dat er zoiets bestaat als *de* canon, en betonen zich daarmee ouderwetse essentialisten. Ze lijken precies op de geharnaste verdedigers van de Eeuwige Canon van Grote Werken, op de mopperende George Steiner, en op sombere Amerikaanse cultuurcritici als Allan Bloom en E.D. Hirsch, die de ondergang van de wereld aankondigen omdat studenten tegenwoordig naar popmuziek luisteren en niet meer naar Beethoven.²¹

Het valt niet te ontkennen dat de historische dynamiek afdoet aan de grootsheid of vermeende heiligheid van de gecanoniseerde werken en hoogtepunten van de cultuurgeschiedenis. Maar wie de aangevallen geschriften uit het boek *De canon onder vuur* bekijkt, gelooft niet zo in de geur van heiligheid die in de eerste zin aan hen wordt toegeschreven. Hoewel het boek in 1990 verscheen, waren *Lanseloet van Denemarken*, *Antiek Toerisme* van Louis Couperus, het werk van Marsman en *Het land van herkomst* van E. du Perron, hoe jammer misschien ook, destijds evenmin nog onmisbare meesterwerken. Toen al was die zogenaamde geur van heiligheid een geur van rommelzolder en antiquariaatkelder. Verblind door het dogma van een conservatieve, onveranderlijke canon graven de auteurs deze lijken op en gaan er mee in de weer, wat bij daglicht geen prettig schouwspel biedt.

Verbazend bij dit alles is, dat de geur van heiligheid als een verwijt wordt opgevat. Want wat is eigenlijk zo schandelijk aan het bewonderen van uitzonderlijke prestaties en verbluffende boeken uit de geschiedenis? We weten dat vrijwel alle literatuur van Homerus tot aan de twintigste eeuw seksistisch is, en tot in de negentiende eeuw geen bezwaar aantekent tegen slavernij. Dat is uiteraard een probleem voor onze veranderde opvattingen, en wie daaraan voorbijgaat, is een slecht docent. Maar is die bewondering *zelf* niet iets wat centraal zou moeten staan in wat wij onze kinderen willen leren? Is het niet vreemd, dat onderwijs telkens begint met wan-

MAARTEN DOORMAN

trouwen en kritiek op een cultuur, waar de leerling of student nog geen kennis mee heeft mogen maken? Met achterdocht jegens iets wat nog helemaal niet wordt geloofd of geliefd?²² Schotelen we De Moraatz, Nittikson en Surdie Finnis een geur van hoger honing voor, of vallen we ze lastig met lijkenlucht?

Het is een ontluisterende constatering, dat juist dat laatste gebeurt, en wie zijn Nietzsche kent, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat nogal wat onderwijs in de geesteswetenschappen gevoed wordt door rancune. Dat is te illustreren met de bespreking van het vierde dogma over de canon, het bezwaar dat zij elitair is.

Dat bezwaar klopt: de canon is elitair. De canon is het impliciete onderwijsprogramma van *Bint* – niet naar inhoud, maar naar ambitie. In zo'n programma past het niet om groter te worden door het grote of het sacrale een kopje kleiner te maken. En dat is wat door het in de jaren zeventig populair geworden sociologische en politieke perspectief op literatuur en kunst telkens gebeurt. Binnen het eerder genoemde sociologische paradigma is niet meer het werk of de cultuuruiting zelf de moeite waard, maar vooral de vraag, waarom anderen, de rijken, de machthebbers, de koloniale of mannelijke onderdrukkers, die werken gebruiken om hun kwalijke praktijken voort te zetten. In het sociologisch perspectief wordt geletterdheid verdacht en slaat bewondering voor eruditie om in bitterheid en haat. Dit perspectief trekt een ander soort docent, en dat soort is steeds rijker vertegenwoordigd aan middelbare scholen, hogescholen en universiteiten.

Dat de canon een aantal waarden en opvattingen representeert dat wij, of de meesten van ons, tegenwoordig verwerpelijk achten, is niet te ontkennen. Maar de vraag is, of je alles op moet ruimen wat in strijd is met de fantasieloze partijprogramma's van de hedendaagse politiek en de sociaal geïnspireerde clichés van de jaren zeventig. Of je de geschiedenis en het tijdsverloop af moet schaffen, zoals tijdens de Franse Revolutie vergeefs gedaan werd, waar men tijdens de Julirevolutie, zo schrijft Walter Benjamin met een onvergetelijk beeld, aan het eind van een dag strijd, op de torenklokken begon te schieten.²³ Zoals na de Russische Revolutie geprobeerd is, waar in luttele jaren eeuwen cultuur werden vernietigd, en later in Oost-Europa, dat nu koortsachtig een verleden zoekt om de wezenloosheid en de ongeworteldheid van de eigen cultuur te ondervangen. En zoals het nu op scholen en universiteiten gebeurt, die er zonder de communistische ideologie van het voormalige Oostblok in slagen vrijwel de integrale canon overboord te zetten en die Oosteuropese wezenloosheid naar de kroon te steken.

KIEKERTAK EN KLOTTERBOOKE

Je kunt dat tegenwoordig doen met een beroep op het einde van de geschiedenis, zoals mijn gewaardeerde collega, de Rotterdamse filosofieprofessor Jos de Mul dat probeert. De Mul stelt, dat wij dankzij de digitale revolutie al in een post-historische tijd zijn aanbeland. Maar wie de krant leest en het nieuws volgt, ziet dat de geschiedenis onverschillig is voor zulke postmoderne analyses en rustig voortgaat, en dat ‘eerder’ en ‘later’ dagelijks op een dramatische wijze onomkeerbaar samenhangen.²⁴

De vraag blijft dus, of je de canon als leidend beginsel in het onderwijs op moet geven, en daarmee de identiteit van onze gedeelde cultuur, dan wel dat je het gesprek, zo niet het gevecht met die canon aangaat, *zonder* echter het principe van de canon te loochenen en onze kinderen niets meer te leren over de monumenten en hoogtepunten uit het verleden. Niet het principe van de canon, maar haar inhoud dient ter discussie te staan.²⁵ En dat met die inhoud ook de waarden van de eigen cultuur ter discussie staan, is winst: het onderstreept dat de canon de context biedt voor het onvermijdelijke debat over culturele identiteit en diversiteit.

Natuurlijk is de canon nog altijd primair de canon van hoger opgeleiden, en die vallen grotendeels samen met de klasse die de economische en politieke macht heeft. Maar die machtsverschillen verander je eerder door goed onderwijs aan velen, juist van de canon, dan door de canon af te schaffen. Want de kinderen van de bevoorrechte klassen, die krijgen nog het een en ander van de canon thuis mee. Verdedigers van een progressieve cultuurpolitiek, die de canon vijandig gezind zijn, zijn zo bezien de politiek conservatieven. Zij ontzeggen de kinderen van immigranten en sociaal lagere klassen de mogelijkheid zich te emanciperen en te delen in de kennis van de elite. De retoriek van het sociologische paradigma is verradelijk. Ze noemt tegenstanders conservatief, maar zulke progressieve aanspraken van canonbestormers hebben zelf veel weg van het rabiate cultuurconservatisme uit de communistische cultuurpolitiek van weleer.

De canon is overigens minder elitair dan nogal wat verdedigers van de hedendaagse orthodoxie menen. Door het steeds verder vervagende onderscheid tussen hoge en lage cultuur, door immigratie, door globalisering en door de stormachtige ontwikkeling van nieuwe media is veel aan het verschuiven. De huidige canon is al lang niet meer de Bildungs-canon van de negentiende eeuw, dat product van een specifiek historische ontwikkeling waarin christendom, humanisme, vooruitgangdenken en nationalisme samenkwamen. Literatuur wordt, om me tot het laatste te beperken, steeds minder een nationale literatuur, zoals ook het uitgangspunt van de

MAARTEN DOORMAN

nationale geschiedschrijving uit het onderwijs begint te verdwijnen – en niet ten onrechte.²⁶

Wat is de canon dan wel, behalve een misleidend enkelvoud? Dat maakt in principe het publiek uit, als consument en als voltrekker van de algemene discussie over waarden, smaak en normen, een discussie die altijd woedt. Precies hier blijkt het belang van *kritiek*. Het is de kritiek die als eerste selecteert wat mogelijk tot de canon gaat behoren en wat niet, en het is ook menigmaal de kritiek die beslist wat wij aan geschiedenis prijsgeven. De kritiek laat zien wat de canon is, hoe zij zich telkens in een andere gedaante manifesteert, en hoe we ons tot haar verhouden. De kritiek maakt openbaar wie wij zijn in een veranderende wereld. En wie wij *willen* zijn.

Die kritiek bestrijkt een enorm terrein, dat zich tot ver in de academie en in uit-
hoeken van marginale tijdschriften uitstrekt. Maar in de eerste plaats is zij journalistiek. Welke films van belang zijn, welke literatuur of beeldende kunst, welke muziek, en ruimer, welke debatten in de geesteswetenschappen en de politiek, dit alles wordt in eerste instantie bepaald door wat de kranten en de weekbladen erover schrijven, en wat de andere media daaraan toe voegen. De kritiek neemt, weliswaar in de context van harde marktmechanismen, de eerste beslissingen van wat er toe doet en wat niet, zij voltrekt de eerste en cruciale schifting in het enorme aanbod van nieuwe en opnieuw verschenen producties en ideeën, die daarna in het onderwijs en aan de universiteiten verder worden verwerkt en doorgegeven. De kwaliteit van de kritiek bepaalt op lange termijn nog altijd de kwaliteit van de heersende canon, en dus van een groot deel van het onderwijs en van wie en wat wij zijn.

Ik ben me ervan bewust, dat iemand, die de leerstoel Journalistieke Kritiek van Kunst en Cultuur bekleedt, dit niet kan zeggen zonder de verdenking op zich te laden van zijn oratie een *oratio pro domo* te maken, maar gezien de talloze raillerende geluiden over kritiek die de laatste jaren opklinken voel ik me geroepen, dat toch te doen. Rancune, dogmatiek en onverschilligheid worden niet bestreden door ze te negeren. Uit het gezegde blijkt hoop ik bovendien, waarom het zo urgent is, dat kritiek telkens een oordeel uitspreekt en niet vanaf een afstand slechts uitlegt wat er gebeurt.²⁷

Woord van dank

Nu ik bij mijn leerstoel ben aangekomen, besef ik door alle grote woorden die ik gebruik, dat op mijn schouders een zware last rust. Tegelijkertijd realiseer ik mij hoezeer ik mij hier op mijn plaats voel. Daarom zijn enkele dankbetuigingen niet alleen gepast – ze zijn zelfs hartstochtelijk gemeend. In de eerste plaats wil ik mijn dankbaarheid uitspreken jegens het Bestuur van de Stichting de Volkskrant, die de instelling van mijn leerstoel heeft mogelijk gemaakt. Dankbaar ben ik ook de krant zelf, en haar hoofdredacteur Pieter Broertjes, voor de gastvrijheid en voor de uitwisseling van ideeën die wij inmiddels hebben. Verder dank ik het College van Bestuur van deze universiteit en het Bestuur van de Faculteit der Geesteswetenschappen voor het vertrouwen dat zij mij schenken. En ik dank allen bij Mediastudies, die mij zo vanzelfsprekend in hun midden hebben opgenomen. Eén van hen wil ik speciaal noemen, mijn hooggeleerde collega Frank van Vree, wiens intellectuele overtuigingskracht en onverwoestbaar goede humeur tot deze leerstoel hebben geleid.

Ik wil hier ook de redacties bedanken van *Vrij Nederland*, *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*, die mij in al die jaren een podium hebben geboden voor mijn kritische wispelturigheid. En Whimpysinger wil ik bedanken, en Van der Karbargenbok en Te Wighel, en al mijn andere studenten, die mij nog altijd dingen leren waarmee ook de leraar uit *Bint* zijn voordeel doet. Ik dank mijn moeder, en ik dank mijn kinderen: Daniël, Dido, Stof, Scato, Willem, jullie dank ik voor het inzicht, dat ik bijna niets begrijp.

En dan, Sigrid, als ik het niet begrijp, wil jij het me wel uitleggen. En dat is het onbegrijpelijkste van al.

*For then my thoughts, from far where I abide,
Intend a zealous pilgrimage to thee,
And keep my drooping eyelids open wide,
Looking on darkness which the blind do see.*²⁸

Ik heb gezegd.

Noten

1. Lou Reed, 'The Proposition', *Set the Twilight Reeling*. Warner Bros Records 1996.
2. Pierre Choderlos de Laclos, *Les Liaisons dangereuses*. Gallimard, Parijs 1972, p.53.
3. A.P. Tsjechow, 'De schalmei', in: *Verhalen* (Deel 3). Het Spectrum, Utrecht / Antwerpen 1967, p.78-86 (p.80).
4. Anneke van Luxemburg-Albers, *Betreft Bint: Bint van Bordewijk modernistisch bekeken*, s.l. s.p. 2002, proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam.
5. Vgl. Van Luxemburg-Albers 2002, p.187-192.
6. Ooit reeds heftig bestreden door Anton van Duinkerken in 'Het doel van onderwijs' in: idem, *Legende van den tijd*. Paul Brand, Hilversum 1941, p.113-145 (m.n. p. 129).
7. Zie ook Piet Gerbrandy, 'Palamedes en Agrippa. De zin van klassieke vorming' in: idem, *Een steeneik op de rotsen. Over poëzie en retorica*. Meulenhoff, Amsterdam 2003, p.128-136.
8. Vgl. Goraks kritiek op de impliciete 'canon of excellence' die Ernst Gombrich hanteert: Jan Gorak, *The Making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea*. Athlone, Londen & Atlantic Highlands NJ, 1991, p.115 e.v.
9. Friedrich Nietzsche, *Unzeitgemässe Betrachtungen, Zweites Stück: Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*. In: *Kritische Studienausgabe*, Hsg. Giorgio Colli & Mazzino Montinari. DTV / de Gruyter, München 1999 (KSA), Bd.1, p.329.
10. Gorak 1991, p.231. 'De traditionele academische omgang met cultuur,' aldus bijvoorbeeld nog eens Ginette Verstraete, 'was gereduceerd tot een vastgeroeste literaire canon van grote namen, netjes verdeeld in allerlei disciplines.' In: Jan Baetens & Ginette Verstraete (red.), *Cultural Studies. Een inleiding*. Vantilt, Nijmegen 2002, p.11. Een kritische bespreking van dit boek (en van het verschijnen Cultural Studies) bij Cyrille Offermans, 'Cultuurwetenschappers op oorlogspad' in: *Krisis. Tijdschrift voor empirische filosofie*, 3 (2002), nr.4, p.106-113.
11. Ernst van Alphen, Maaïke Meijer (red.), *De canon onder vuur. Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Van Gennep, Amsterdam 1990, p.7.
12. Vgl. Gorak 1991, p.35 e.v., verder p.19-23, 31-34.
13. Pierre Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Minituit, Parijs 1979.
14. Gorak 1991, p.1-4, 224 e.v.
15. Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. Routledge and Kegan Paul, Londen 1978 (revised edition Penguin, Harmondsworth 1995); Raymond Williams, *The Long Revolution*. Columbia University Press, Londen / New York 1961; *The Country and the City*. Chatto & Windus, Londen 1973. Over Said en de canon: Gorak 1991, hfdst. 6.
16. Eerder in Maarten Doorman, 'Springplank voor vernieuwing'. *NRC Handelsblad*, CS 17 mei 2002.

17. Maarten Doorman, *Steeds mooier. Over vooruitgang in de kunst*. Bert Bakker, Amsterdam 2000, hfdst. 4 t/m 8.
18. Gorak 1991, p.63; voor New Historicism Stephen Greenblatt, *Renaissance self-fashioning, From More to Shakespeare*. University of Chicago Press, Chicago 1980.
19. Immanuel Kant, 'Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?' in: *Kants Werke in drei Banden*, hsg. August Messer, Knaur, Berlijn / Leipzig, Bd. III, p.636-643 (p.640, Akademie-Ausgabe 38-39).
20. Arnold Hauser, *Soziologie der Kunst*. Beck, München 1974, p.80; vgl. Doorman 2000, p.111 e.v. Dat de canon in beweging is, is een open deur – het behoort tot de standaardinzichten van de literatuurwetenschap (zie bijvoorbeeld een leerboek als Jan van Luxemburg e.a., *Over literatuur*. Coutinho, Bussum 1999, p.32). Dit neemt niet weg, dat het dogma van de statische canon onverminderd aangehangen wordt.
21. Allan Bloom, *The Closing of the American Mind. How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. Simon and Schuster, New York 1987, p.71 e.v. Vgl. Karel van het Reve, *Zie ook onder Mozes* Van Oorschot 1988, p.13-16. Voor het verband tussen een statische canonopvatting en het geloof in hedendaags verval, hier naar aanleiding van Gombrich, zie Gorak 1991, p.107-119. Een recente wanhoopskreet over het verdwijnen van de canon in het middelbaar onderwijs bij Cyrille Offermans, 'De humanist en de kapster: over het belang van eruditie.' in: *NRC Handelsblad* 6 en 7 maart 2004.
22. Gabriel Josipovici, *On Trust. Art and the Tentation of Suspicion*, Yale University Press, New Haven / Londen 1999; Maarten Doorman, *De vrede graast zonder genade. Over literaire kritiek*. Bert Bakker, Amsterdam 2001, p.18-22.
23. Walter Benjamin, *Maar een storm waait uit het paradijs. Filosofische essays over taal en geschiedenis*. SUN, Nijmegen 1996, p.151.
24. Jos de Mul, 'De computer als nieuwe tijdsmachine. Van een historisch naar een posthistorisch wereldbeeld.' *NRC Handelsblad* 31 juli en 1 augustus 2004, zie ook <http://www2.eur.nl/fw/hyper/NRC/PosthistorischeSensaties.htm>.
25. De canon verandert in een voortdurend debat over wat er wel en niet toe doet. Zij bestaat niet zonder zulke kritiek, of zoals Michaël Zeeman een paar jaar geleden schreef: 'Canon en canondebat zijn praktisch synoniem'. Michaël Zeeman, 'Een literaire canon' in: *De Academische Boekengids* 24 (2000), <http://62.250.187.95/artikelen/art2000/art03nr24.html>.
26. Zie Pascale Casanova, *La République Mondiale des Lettres. Histoire structurale des révoltes et des révolutions littéraires*. Seuil, Parijs 1999; Frank van Vree, *De scherven van de geschiedenis. Over crisisverschijnselen in de hedendaagse historische cultuur*. Vossiuspers AUP, Amsterdam 1998; idem, 'Dat was ooit' in: *de Volkskrant* 21 februari 2004.
27. Vgl. Doorman 2001, p.10-19; Doorman 2000, p.247-252, Maarten Doorman, 'De put van Thales. Een pleidooi voor oordelende kunstkritiek' in: *Boekmancahier* 47, 13, maart 2001, p. 16-21.
28. William Shakespeare, *Sonnet XXVII*, r. 5-8.